

**“АЛПОМИШ” ДОСТОНИ ЎҚУВЧИЛАРДА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ
ҚАДИРИЯТЛАРГА ҚИЗИҚИШНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ
МУҲИМ МАНБАИ**

Ережепов Артықбай Абыллаевич

Нукус шаҳар Есжан баҳши номидаги

1-сонли болалар мусиқа ва санъат мактаби

Tayanch soʻzlar: Ijrochilik sanʼati, Alpomish qahramonlik dostani, folklor, musiqa tarixi, afsona, cholgu asbobi, ijrochilik ustoz shogird maktabi.

Ключевые слова: Исполнительское искусство, героизм Алпомиша, фольклор, история музыки, легенда, музыкальный инструмент, школа подмастерьев педагога-исполнителя.

Key words: Performing arts, heroism of Alpomish, folklore, history of music, legend, musical instrument, school of apprentice performing teachers.

Марказий Осиёнинг энг қадимий халқларидан бўлган ўзбек халқи маънавий маданияти тарихида сўз санъатининг қадимги тури ҳисобланган халқ ижоди, айниқса, дostonлар ғоят фахрли ўрин тутган. Меҳнаткаш халқ оммасининг ғоявий, ахлоқий, маърифий ва эстетик такомилда халқнинг асарлар давомида турмуш тажрибалари, озод ва фаровон ҳаётга интилишлари, адолатсизликка қарши курашлари ўз ифодасини топган. Бу борада «Алпомиш» дostonининг аҳамияти ниҳоятда каттадир.

Қорақалпоқ халқ дostonлари жаҳон халқлари эпослари сингари ўзининг юксак ғоявийлиги, бадий камолоти билан алоҳида ўрин тутди. Дoston эпик ижодиётнинг жуда қадимий тури сифатида барча халқлар оғзаки адабиётида мавжуд. Эпос халқ ҳаётини объектив баёний характерда тасвирловчи кенг

кўламли кўп тармоқли асардир. Унда ўтмишдаги улкан бурилишлар, кескин ўзгаришлар акс этади. Халқ оғзаки ижоди асарлари эса яратилиш жиҳатидан меҳнаткаш халқ билан бевосита алоқада бўлганлиги учун ҳам бу соҳада бениҳоя катта аҳамиятга эга бўлган материалларга бойдир.

Достон сўзи қисса, ҳикоя, шон-шуҳрат, саргузашт, таъриф ва мактов маъноларида ишлатилади. Унинг ижодий тарихи йиллар билан эмас, балки асрлар билан ўлчанади. Тадқиқотчиларнинг ёзишича, эпос (достон) ўтмиш замонлар тўғрисида қаҳрамонлик ғоявийлиги кўламдаги ҳикоялар, ривоятлардир. Академик В.М.Жирмунский таърифча: Эпос-бу халқнинг қаҳрамонлик ғоявийлиги кўламидаги жонли ўтмишидир. Унинг илмий-тарихий қиммати, айти пайтда, жуда катта ижтимоий, маданий-тарбиявий аҳамияти ҳам шундадир» [4]. Фольклоршунос Қ.Айымбетовнинг ёзишича, достон мураккаб санъат асари бўлиб, унинг достон бўлиши учун адабий текст, мусиқа бўлиши, куйловчи жировчилик санъатини пухта эгаллаган ва кўбуз куйларини черта билиши зарур[1]. Бу тушунчаларда ҳеч қандай қарама-қаршилик йўқ, балки уларнинг бири иккинчисини тўлдиради.

Қорақалпоқ эпосининг биринчи тадқиқотчилари В.М.Жирмунский ва Қ.Айымбетов, К.Мамбетовларнинг таърифича достон жанрининг яна бир муҳим хусусияти унинг ўтмиш билан, халқ тарихи билан маҳкам боғлиқлиги ҳам ўзига хос равишда ҳисобга олинган. Достонларда ҳақиқий ва идеал тарих бирлашиб, чатишиб кетган, ҳалқимизнинг ахлоқий, фалсафий, диний қарашлари, ҳаёти, урф-одат ва маиший турмуш тарзи ифодолангандир. Қорақалпоқ халқ достонлари кўп турли ва кўп мавзули бир ижоддир. У узоқ асрлар давомида яратилиб, турли ижтимоий-иқтисодий шароитларда жирланиб келинди, шу тариқа унда турли замонлар қатлами вужудга келди. Бу ҳол уларнинг ҳар жиҳатдан асосланган илмий таснифини беришни муайян турларга бўлиб ўрганишни ниҳоятда қийинлаштиради. Халқимиз орасида достонлар ҳам бир неча турларга бўлинади. Фанда қорақалпоқ халқ достонларининг бир нечи классификациялари мавжуд. Дастлабки тасниф олимлар В.М.Жирмунский ва Қ.Айымбетов, К.Мамбетов, Қ.Мақсетов, томонидан берилган. Улар қорақалпоқ

халқ достонларини: а) қаҳрамонлик эпоси; б) жангномалар; в) тарихий мазмундаги достонлар; г) романтик достонлар; д) адабий достонлар; е) янги достонлар кабиларга бўлиб, “Гўрўғли” туркумини оладилар [2]. Бу биринчи тасниф сифатида кейингиси учун асос бўлди. Дастлаб халқ достонларини оғзаки ва ёзма достонлар тарзида иккига бўлади. Сўнгра оғзаки достонларни:

а) қаҳрамонлик; б) жангнома; в) тарихий; г) соф севгини куйловчи; д) романтик достонлар каби турларини кўрсатади. Бу иккита классификациянинг барча афзалликларини ҳисобга олиб, асосан ички бўлинишларга диққат қилади. Фольклоршунослар ўзбек халқ достонларини қуйдаги турларга бўлиб ўрганишни мақсадга мувофиқ деб топадилар:

1. Қаҳрамонлик достонлари. 2. Жангнома достонлари. 3. Тарихий достонлар. 4. Романтик достонлар. 5. Китобий достонлар. Ўзбек халқ достонлари жаҳон халқлари эпослари сингари ўзининг юксак ғоявийлиги, бадиий камолати билан ўрин тутди. Достон эпик ижодиётнинг жуда қадимий тури сифатида барча халқлар оғзаки ижодиётида мавжуд. «Қирққиз», «Алпомиш», «Едиге» каби қорақалпоқ халқ достонларининг яратилиши халқ оғзаки ижодиёти тарихида ноёб учрайдиган ҳодисалардан бўлиб, улар умуминсоният маданияти хазинасига қўшилган бебаҳо маънавий ҳисса бўлиб саналади. Ўзбек «Алпомиш»и, қорақалпоқ ва қозоқларнинг «Алпамыс»и, ўғузларнинг «Бомси-байрак» асари, татарча ва бошқурдча «Аппамиша ва Барчин хилуу», уйғурча «Алип Манаш» ва бошқа туркий халқларнинг жуда катта ҳудудига тарқалган қадимий эпосининг муайян ўзгаришлар билан бизгача етиб келган намуналари бўлади. Булар фольклоршуносликда «Алпомиш» достонининг кўнғирот, ўғиз, қипчоқ ва олтой версиялари деб юритилади. Уларнинг яратилиши турли даврлар ҳамда этник гуруҳлар тарихи билан боғланади. Ўзбек «Алпомиши»нинг яратилиши даври ҳақида турлича қарашлар мавжуд. Фольклоршунос олимларимиз «Алпомиш» достонининг ўзбек халқ санъатида яшаш шароитлари ва катта шухрати умуман, ўзбек достончилигининг жонли оғзаки анъанаси асрлар давомида фанда маълум бўлмай келди. Рус ориенталисти Е.Ф.Кальнинг ўз кундалигида 1890 йилнинг октябрида Термиз яқинидаги Солихобод қишлоғида ўзбек-кўнғирот уруғининг

айинли аймағига мансуб Омманазардан достон тинглаганини, у уч соатга яқин тўхтовсиз куйлаганини ёзади. Лекин, у қайси достонни тинглаганлигини аниқ кўрсатмаганидек, ўзи эшитган достоннинг мазмунини ҳам матбуотда эълон қилмаган эди. Е.Ф.Кальнинг кундалигида ўша атрофдаги баъзи жойлар билан боғлиқ бўлган ривоятлар ҳақидаги қайдлар борки, улар ўзи илгарироқ эшитган достонга алоқадор эканлиги ёзилган. Бу маълумотларни синчиклаб ўрганган Х.Зарифов Е.Ф.Кальнинг тинглаган достони «Алпомиш» эканлигини аниқлайди [5]. Қорақалпоқ ва қозоқ халқларининг «Алпамыс» достони XIX асрнинг бошларида ёзиб олиниб, фан оламига чиқарила бошлаган бўлса, ўзбек «Алпомиш» и ҳам илм аҳлларига XX аср бошларида маълум бўлди. В.М.Жирмунский [3], «Алпомиш» достони устида энг биринчи илмий тадқиқот ишларини олиборган олим ҳисобланади. Шу билан бир қаторда ўзбек олими Х.Т.Зарифовнинг ҳам бу борада олиб борган ишлари диққатга сазовор. А.К.Боровков, Қ.Айымбетов, Қ.Мақсетов, К.Мамбетовлар ҳам «Алпомиш» достони бўйича илмий тадқиқот ишлари олиб бориб, уни илм-фан оламига танитган олимлардир.

Фойдаланилган адабиётлар

- 1.Сайдов М. Ўзбек халқ достончилигида бадий маҳорат. Тошкент.1969.-21 б.
- 2.Саимов Б, Мўминов Г. Ўзбек фольклорининг эпик жанрлари (ўзбек халқ ижоди бўйича тадқиқотлар, 7-китоб) Ўзбекистон. Фан нашриёти,Т. 1981.
- 3.Жирмунский В.М.Сказание об Алпамыше и богатырская сказка. Изд. Восточн. Литературы., М.1960.
- 4.Жирмунский В.М. Народный героический эпос. Л., 1962.-195 б.
- 5.Зарифов Х.Т. К изучению узбекского народного эпоса. Сб. Вопросы изучения эпоса народов СССР, М, Изд.АнСССР, 1958. 101 стр.